

**TIP FELSEFESİ YAPABİLMENİN İMKÂNI ÜZERİNE BİR
SORUŞTURMA**

Mehmet ULUKÜTÜK¹

Received Date (Başvuru Tarihi): 03/12/2018

Accepted Date (Kabul Tarihi): 13/12/2018

Published Date (Yayın Tarihi): 17/12/2018

ÖZ

Anahtar Kelimeler

*Tıp Tarihi,
Tıp ve Felsefe,
Tıp Felsefesi,
Etik,
Bilim Felsefesi*

Bu makalede tıp felsefesi yapabilmenin imkânına yönelik bir soruşturma yapılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda şu soruların cevapları aranmaya çalışılacaktır: Gerçekten bir tıp felsefesi yapabilir miyiz? Böylesi bir alanın sınırları ve kapsamını nasıl belirleyebiliriz? Tıp ve felsefe ilişkisinden mi yoksa tıptaki felsefeden mi bahsedebiliriz? Modern tıbbın pozitivist karakterine yönelik her türden eleştiri bir tıp felsefesi olarak görülebilir mi? Tıp felsefesi bir felsefe disiplininin mi adıdır veya modern tıbbi eleştirmenin bir aracı mıdır? Tıbbi felsefi bir bağlamda düşünmenin felsefenin konusu haline getirmenin felsefeye katkısı neler olabilir, tıba katkısı neler olabilir? Bu makalede söz konusu soruların cevaplarına yönelik bir soruşturma yapılırken hem konu ile ilgili mevcut literatür tasvir, tahlil ve tenkit edilmeye çalışılacak hem de tıp felsefenin kapsamı ve sınırlarına yönelik bir teklifte bulunulacaktır.

AN INVESTIGATION ON THE POSSIBILITY OF MAKING MEDICAL PHILOSOPHY

ABSTRACT

Keywords

*History of medicine,
Philosophy of medicine,
relationship of medicine and
philosophy,
Ethic,
Philosophy of science.*

In this article, an investigation is being carried out in order to make a philosophy of medicine. In this context, the answers to the following questions will be sought: Can we really make a medical philosophy? How can we determine the extent and scope of such a field? Can we talk about the relationship between medicine and philosophy or the philosophy in medicine? Can any criticism of the positivist character of modern medicine be seen as a medical philosophy? Is the philosophy of medicine a name for a philosophy discipline, or is it a means of criticizing modern medicine? What could be the contribution of philosophy to the philosophy of thinking in a philosophical context? In this article, an investigation into the answers to these questions will be made, the current literature will be tried to be analyzed, analyzed and criticized and a proposal will be made for the scope and limits of medical philosophy.

Citation: Ulukütük, M. (2018), Tıp Felsefesi Yapabilmenin İmkânı Üzerine Bir Soruşturma, ARHUSS, (2018), 1(3): 163-189

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-Posta: mehmet.ulukutuk@btu.edu.tr

“Tabibin doğuştan kendisine verilen kavrayışı/akıl sağlığını, isti’dâdını, fitratını incelemek hayatını nasıl geçirdiğini ve ömrünün ilk yıllarını nasıl değerlendirdiğini bilmek, dinine, emanetine, mürüvvetine, sır tutup tutamadığına ve bütün bunların sözlerinde değil fiillerinde olmasına bakmak gerekir. Sözde, bütün insanlar iyidir. Güzellik, insanlara karşı fiillerde ortaya çıkar. Ayrıca midesine ve şehvetine düşkün olup olmadığına, para kazanma hırsına da bakılmalıdır. Eğer paraya kul oluyorsa onda hayır yoktur, o dünyasını ve ahiretini bir dirheme satabilir, ona güven olmaz. Şayet fitrat olarak anlayışı kıt (gabiy), yaratılıştan kötü mizaçlı ise ondan hayır bekleme, onu faziletli bir kişi yapmaya çalışmak, bilgisini artırmaya çalışmak mümkün değildir. Bilakis bu, onun şerrini ve fesadını artırır.”

Abdüllatif el-Bağdâdî, *Kitabü’n-Nasihateyn*.

Giriş

Martin Heidegger *Was Heisst Denken? / Düşünmek Ne Demektir?* adlı metninde bilimin kendisini düşünmemesinden hatta düşünememesinden bahseder. Bunun bilimin kendisine tayin edilmiş olan yolu emniyetle yürüebilmesi için bir şans olduğunu ifade eder. En net ve radikal ifadesi ise şudur: Bilim düşünmez. (Heidegger, 2003: 6) Tıp eğer bir bilim ise, felsefe de düşünme ise tıbbın kendi yaptığı üzerine düşünmediğinden hatta düşünemediğinden söz edebilir miyiz? Belki de tıbbın kendisine tayin edilmiş yolda emniyetle yürüebilmesi için kendi üzerine düşünmemesinin gerekli olduğunu iddia edebilir miyiz? Doğrudan soracak olursak gerçekten bir tıp felsefesi yapabilir miyiz?

Bu makalede tıp felsefesi yapabilmenin imkânını tartışacağım. Tıbbi düşüncenin/felsefenin konusu haline getirmenin imkânını soruşturacağım. Bu

soruşturmayı dört farklı bağlam üzerinden gerçekleştirmeye çalışacağım. Birinci olarak çeşitli felsefe yapma biçimlerinin çeşitlerinden bahsedeceğim. Tarihsel dönemlerin ve belli filozofların felsefesi üzerinden felsefe yapılacağı gibi tematik/konu/problem merkezli bir felsefe yapma biçiminin de modern dönemde yaygın olduğundan hareketle tıp felsefesinin de tematik/konu/problem merkezli bir felsefe alanı olduğunu kabule ederek yola çıkacağım. İkinci olarak bilim ile felsefe arasındaki ayrım ve kopukluğun olumsuz tarafları üzerinde duracağım ve tıp felsefesi yapabilmenin önündeki en önemli engelin söz konusu ayrım ve kopukluk olduğunu ifade edeceğim. Üçüncü olarak tıp felsefesinin ne olduğuna dair mevcut literatür üzerinden bir tasvir yapacağım. Dördüncü ve son olarak ise tıp felsefesinin ne olduğunu dair bir tanımlama denemesinde bulunacağım.

İlk olarak felsefe yapma biçimlerinden söz edelim. Hemen şunu belirtelim ki çağımızda felsefenin konularına göre ayrılması veya felsefi tarzda düşünmenin biçimleri geçmişe göre önemli farklılıklar içermektedir. Geçmişte felsefe ya birisinin felsefesi, mesela Aristoteles'in felsefesi, Platon'un felsefesi, Thomas'ın felsefesi diye, ya da bir dönemin felsefesi, mesela İlkçağ felsefesi, Ortaçağ felsefesi diye ayrılıyordu. Kişi ve dönem felsefesinin yanında bugünkü gibi tema/konu veya problem/sorun merkezli felsefe yapma, sınırlı bazı alanlar dışında mümkün değildi. Konu merkezli felsefe en genel anlamda teorik ve pratik felsefe olarak ayrılıyordu. Bu iki alan da genel olarak dört başlık altında ele alınıp inceleniyordu: Mantık, fizik, metafizik ve etik/ahlak. Bu dört alan daha sonra ontoloji, epistemoloji ve aksiyoloji olarak üç başlık altında incelenmeye başlandı. Buna göre mesela İlkçağ felsefesini pre-sokratikler ile başlayan doğa felsefesi, Sofistler ve Sokrates ile başlayan insan felsefesi, Platon ve Aristoteles'le devam eden sistematik felsefe olarak sınıflandırmak ise bugünün felsefe tasniflerinin gölgesinde yapılmıştır.

Tematik felsefe yapma tarzının tam olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda kesin bilgiye sahip değilsek de muhtemelen Kant'la başlayan felsefe yapma tarzının Hegel'in felsefesinden sonra aldığı yeni biçimler tematik felsefe yapma girişiminin başlangıcı olarak görülebilir. Mesela Hegel'in ilk kez din felsefesi adı altında dersler verdiğini ve din felsefesi kavramını ilk kez telaffuz ederek kendinden sonra din felsefesi disiplini oluşturduğunu biliyoruz. Hegel'den sonra konu merkezli felsefe her geçen gün daha da genişleyerek devam etmiştir. Bugün felsefenin klasik konularının yanında mesela bir "İnternet Felsefesi", "Medya Felsefesi", "Biyoloji Felsefesi", "Şehir Felsefesi", "Hukuk

Felsefesi”, “Sinema Felsefesi” gibi pek çok felsefi konudan bahsedilmekte ve bu alanlarda yoğun bir biçimde çalışmalar yapılmaktadır.

Tematik felsefe yapma aynı zamanda bilimlerle felsefe arasında bir diyalog kurmak demektir. Aslında felsefenin, bilimlerle birlikte düşünülmesi nevezuhur bir olgu olmanın ötesinde, mazideki bütünlüğe yönelik bir özlemin ifadesi olarak da anlaşılabilir. Bilindiği gibi geçmişte felsefe ile bilim arasında bir mahiyet ayırımından ziyade bir derece farkı vardı. Felsefe ve bilim fiziksel ve metafiziksel gerçekliği anlamlandırma ve yorumlamada birlikte faaliyette bulunuyordu. Felsefe özünde bir yaşam tarzı olarak hayatın her yönünü kuşatıyordu. Modern zamanlarla birlikte fizik, metafizikten, felsefe de bilimden ayrıştırıldı. Immanuel Wallerstein, içinde yaşadığımız çağın son iki yüzyılda felsefe ile bilimi birbirinden ayıran hatta bu iki alanı birbirine hasım bilgi biçimleri olarak kodlayan bir çağ olduğunu belirtir. Gerçekte bu iki alan arasındaki kopukluk yakın zamana ait bir toplumsal inşadan ibarettir. Zira on sekinci yüzyıldan önce dünyanın hiçbir yerinde böylesi bir kopukluk bilinmiyordu. Toplumun sekülerleşmesiyle birlikte önce hâkim bilme tarzı olarak ilahiyat reddedildi ve yerine felsefe kondu. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde ise, bilimi hakim bilme tarzı olarak kabul edenler felsefeyi salt tündengimsel spekülasyon olarak görerek açık açık reddettiler ve çok geçmeden bilim hakim bir yere ulaştı. (2016: 203-204) Bilimin hâkim olduğu bir atmosferde felsefe de bir bilim haline gelmeye başladı ve ardından olanlar oldu. Bilimler kendisi üzerine düşünme ve sorgulama yetilerini kaybettiler. Felsefe bir yaşam biçimi olmaktan çıkıp teknik ve soyut bir bilim haline gelmeye başladı. Pierre Bourdieu skolastik dönemde felsefenin bu geniş sınırları kaybederek öncelikle bir yaşam tarzı olmaktan çıktığını tespit ederek, felsefenin artık salt kuramsal ve soyut bir etkinlik haline geldiğini, gitgide uzmanlara özgü teknik bir dille ifade edilen bir söyleme indirgenildiğini ifade eder. (2016: 32) Ancak Bourdieu’ya göre asıl kopuş Rönesans İtalya’sında gerçekleşmiştir: “Rönesans İtalya’sında, uzun bir aradan sonra, dinin bilimden, analogik aklın mantıksal akıldan, simyanın kimyadan, astrolojinin astronomiden, siyasetin sosyolojiden, vs. farklılaşma sürecinin yeniden başladığı, skolastik bir alan tekrar ortaya çıktığında ilk çatlakların daha o zamandan belirerek büyümeye başladığını ve nihayetinde bilimsel, edebi ve sanatsal alanların tamamen birbirinden ayrılarak felsefeden bağımsızlaşma süreçlerine girmeye başladıklarını görürüz; böylelikle nesnelere çoğunu kaybeden felsefe, bilhassa diğer alanlarla ve bu alanların kendi nesnelere ilişkin bilgileriyle ilişki içinde, kendini sürekli

tanımlamaya mecbur kalır.” (Bourdieu, 2016: 32) Zekai Şen ise felsefe ile bilimler arasındaki ilişkinin daha derin kökleri olduğunu, söz konusu bu derin kökün özellikle doktora tezlerinde somutlaştığını, Türkiye’de ise bunun tamamen unutulduğunu şöyle belirtir: “Doktora derecesi, batı kaynaklarında kısaca Ph.D. diye bilinmektedir, bunun Türkçe açılımının ne anlama geldiği daha işin başında adaya açıklanmalıdır. Ph.D.’nin açılımı doktora derecesini alan kişinin çalıştığı konunun ‘felsefesini’ bilmesi gerekir. Bizim toplumumuzda “felsefe” nerede ise boş laf konuşması olarak algılandığından ve üniversitelerimizde ‘bilim felsefesi’ derslerine yer verilmediğinden veya yöneticiler tarafından bunun önemi doktora adaylarına belletilmediğinden özgün çalışmaların ortaya konulması da pek mümkün olamamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin sayısal eğitimde (fizik, mühendislik, vb.) bırakın felsefeyi bilim felsefesi ilkelerine yer veren hiçbir ders yoktur. Bu da verimli bilim çalışmalarının yapılarak uluslararası seviyelere ulaşılması yollarının daha işin başında kesilerek, adaylara taklitçi çalışmalar yapmaya yönlendiren bir durumu ortaya koymaktadır.” (Şen, 2013: 12)

Artık felsefenin diğer alanlarla ilişkisi kimi zaman bir gezinti kimi zaman da bir sürgün olarak görülmüştür. Felsefe kavramlarla yapılan bir iştir ve kavramlarını geliştirmesi ve daha verimli kullanması için başka söylemsel alanlarla bağlantı kurması gerekir. Yakın zamanda mesela 1960’larda felsefenin dolaştığı dış mekân, toplum olmuş ve felsefe büyük oranda sosyoloji ile yakın temas içinde olmuştur. 1970’lerde metin ve metinsellik kavramları bağlamında bir edebiyat eleştirisi olarak karşımıza çıkmıştır. 1980’lere gelindiğinde ise medya simulakrumlarına ilişkin fikirler, sanat ve imgeler dünyası ile kurulan diyalog felsefi araştırmanın kaybettiği canlı kalkış noktası haline getirmiştir. Peki ya sonra? Felsefe o günden bugüne hangi alanlarda dolaşmıştır? Teknoloji, şehir, mimari, sinema, internet...(Birnbaum-Wallenstein, 2012: 162) Tıp felsefesi de felsefenin yeni dış mekânlarından birisi, sürgün olduğu ya da içinde gezintiye çıktığı yeni diyarlardan bir tanesidir. Bu makalede felsefenin yeni konularından birisi olarak değerlendirilen ama pek çok yeni konuda olduğu gibi temelleri İlkçağa kadar giden bir felsefi temanın, “Tıp Felsefesi”nin mahiyetine yönelik bazı soruşturmalarda bulunacağım. Tıp Felsefesi yapabilmenin imkânını felsefi düzlemde soruşturmaya çalışacağım.

Bu soruşturmaya geçmeden önce şunu özellikle belirtmek gerekir ki, bugün tıp dediğimiz şey beden ile kurulan ve bilimsel bilginin işletildiği bir tedavi düzlemi olmaktan

çıkarak, belirli bir toplumsal koşula ve politığe bağlı bir anlayış üzerinden uygulanacak yöntemlerin stratejilerini belirlemeye yarayan bir iktidar aracına dönüşmüştür. Bu tespit özellikle iki düşünürün metinlerinde ısrarla vurgulanır: Michél Foucault ve Ivan Illich. Tıp felsefesi başlığı altında yapılan çalışmaların pek çoğunda makalemizde de gösterileceği üzere tıbbın söz konusu karakterine yönelik bir itiraz ve isyan vardır. Zira modern tıp Gadamer'in (1996) ifadesiyle bilimselliğin hüküm ferma olduğu çağımızda tekniğin ve teknolojinin boyunduruğu altına girerek *fronesis*'ini (pratik bilgelik) kaybetmiş ve düşünmenin konusu olmaktan çıkmıştır. Bourdieu, tıba yönelik modern yaklaşımın özünde var olan materyalizmin, bedeni ölçülebilir, tartılabilir ve sayılabilir bir nesne haline getirmesinin yattığını belirtir. (2016: 159) Hâlbuki "insan bir ruhtur" diyordu Pascal, "onu parçalarına ayırırsak kafa mı olur, kalp mi, damarlar mı, damarlardan her biri mi, damarların bir kısmı mı, kan mı yoksa kandaki bir salgı mı olur?" Dışarıdan salt mekanizma olarak bilinen ve sınır durumunu mekanik demontaj demek olan teşrihe getirilmiş cesedin, faniliğin resimsel anlatımı olan göz çukurları boş kafatasının teşkil ettiği, meskûn ve *unutulmuş*, içeriden açıklık, enerji, tansiyon ve arzu olarak, aynı zamanda da etki, suç ortaklığı ve aşinalık olarak yaşayan bedene karşıt olan bu şey-beden, seyircinin dünyayla ilişkisinin bedene uzanmasının bir sonucudur." (Bourdieu, 2016: 161) Bugün tıp felsefesi olarak karşımıza çıkan metinlerin çok büyük bir kısmının modern Batı tıbbının insana, bedene ve hastalıklara yaklaşımına karşı bir itiraz ve isyan görünümünde olmasının en önemli sebebi tıbbın mezkur manzarasından kaynaklanmaktadır.

TIP FELSEFESİ YAPABİLMEK MÜMKÜN MÜDÜR?

KISA BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

İki bin yılı aşkın bir zaman diliminde – Grek felsefe ve biliminin başlangıcından bu yana- tıptaki buluşlara, tıpta akıl yürütmeye ve tıbbi bilginin konumuna dair zengin bir kavramsal ve düşünsel miras kalmıştır. Tıp felsefesi Platon, Aristoteles ve Galen, Descartes, Kant ve Hegel ve çağdaş düşünürler gibi kimselerin kavrayışları ve yazıları ekseninde gelişmiştir. Bu yüzden tıp felsefesi felsefi olarak farklı anlamlara gelmiştir. Tıp felsefesi terimi farklı entelektüel ilgilere bağlı olarak müphem bir anlama sahip olmuştur. Bununla birlikte tıp felsefesi çalışmaları dört kategoride değerlendirilebilir.

- Birinci kategoriye göre tıbbın başlangıcından beri spekülative tıp felsefesi var olmuştur. Spekülative tıp felsefesi tıbbi pratiğin altında yatan bir takım felsefi prensiplerin keşfedilmesi sürecidir. Burada felsefe klinik verilerin teorik temellerini ya da kavramsal çerçevesini keşfetmeye çalışır. Bu anlamda tıp felsefesi tıbbi bilgi ve pratiğin a priori noktalarını analiz eder.
- İkinci kategori, tıptaki bilimsel akıl yürütmenin karakterini açıklığa kavuşturmaya çalışan tıp mantığıdır. Mesela bu kategorideki tıp felsefesi çalışmaları tıbbi teori ve pratikteki teşhis ve karar vermenin değerlendirilmesini esas alır.
- Üçüncü kategorideki tıp felsefesi ise bilim felsefesi çatısı altında yapılır. Bu alanda tıpta ve sağlıktaki bilginin imkânı, sınırları süreç içinde değişimi sorgulanır.
- Dördüncü kategoride de, tıbbın uygulanışı sırasında karşılaşılan bir takım etik sorunları konu alan, daha çok biyoetik üzerinden yürütülen bir tıp felsefesi. (Engelhart, 2004: 1738)

İşte burada tıp felsefesine dair tasvir edeceğimiz literatür bir bütün olarak dört farklı kategorideki tıp felsefesi çalışmalarının çeşitli örneklerinden ibarettir.

Tarihsel olarak baktığımızda Hippokrates öncesinde tıbaa ait düşünceleri bize kadar ulaşan kişi Krotonlu Alkmaion'dur. Alkamaion sadece tıp pratiği değil, pratiğin arkasındaki felsefeyi de göstermeye çalışmıştır. (Longrigg, 1993: 47-48) Bununla birlikte tıp felsefesine dair tıp tarihinde anlatılan Galenci tıp ile Hipokratçı tıp arasındaki farklılıklar konunun doğrudan anlaşılması bağlamında önemlidir. (Özen, 2018a) Zira bu iki yaklaşımdan Galen'in tıbbi daha teorik iken Hipokrat'ın benimsediği ise pratik merkezli bir tıptır. "Galen, tıbbın saygınlığı kisvesi altında sakladığı kibriyle meslektaşlarını ve rakiplerini cahil soytarılar olarak görüp azarlardı. Felsefenin tıbbın ihtiyaç duyduğu teorik temeli sağlamak için zorunlu olduğu öğretisini savunuyordu. Ona göre hekim pratik bir şifacı (amprık) olmakla kalmamalı; *mantık (düşünme sanatı)*, *fizik (doğa bilimi)* ve *etik (davranış kuralları)* konularına da vakıf olmalıydı. Filozof olmayan şifacı yalapaşap işler yapan bir inşaatçı gibiydi. Gerçek hekim, elinde doğru dürüst planlar olan bir mimar gibi olmalıydı. Hastanın hekime olan güveni iyileşmenin asli bir unsuruydu; bu güven hekimin hastaya iyi davranmasıyla gözlem, mantık ve deneyim gerektiren teşhis sanatındaki hüneriyle kazanılabilirdi." (Porter, 2016:46)

Ali Haydar Bayat *Tıp Tarihi* (2016) adlı eserinde tıp ve felsefe arasındaki ilişkinin mahiyetine yönelik değerlendirmeyi tarihe atıf yaparak göstermeye çalışır. Ona göre bilim ve felsefe arasındaki ilişki Antik Yunan'dan on dokuzuncu yüzyıla kadar devam etmiştir. Zaman içinde gelişen bilimler, geçmişte bütün bilimleri bünyesinde toplayan felsefeden ayrılıp çalışmalarını bağımsız yürütmeye başlamışlardır. Günümüzde, bilimler üzerinde hâkim, bilimlere istediği yöne sevk eden bir felsefe yerine, her bilimin kendine özgü felsefesi vardır. Bayat'a göre bütün diğer bilimler gibi tıbbın da kendine özgü felsefesi olması gerekir. (Bayat, 2016: 19) Peki, tıbbın kendine özgü felsefesi nedir diye bir soru yönelttiğimizde tıp felsefesinin mahiyetine yönelik bir cevapla değil, tıp tarihinde meşhur olmuş tabiplerin söz ve uygulamaları ile karşılaşırız. Bayat'a göre hakîm (filozof) ile hekim (tabib/doktor) arasında kaynağı çok eskilere dayanan köklü bir ilişki vardır. Geçmişte felsefe ve tıpla meşgul olanlar mal (servet) değil, olgunluk (kemal) peşinde koşmuş ve evrenin sırlarına ulaşmaya çabalamıştır. Filozoflar bunu düşünce (tefekür) yoluyla, hekimler ise insan vücudunun muhteşem düzenine bakarak yapmıştır. Antik Yunan'da bilime fikir, yön ve metodu felsefe verdiğinden, Alkmaion, Empedokles, Hippokrates, Galenus gibi hekimler aynı zamanda dönemlerinin büyük filozofları olmuştur. Bilim tarihinde düşünceleri ve eserleriyle tıba yön veren birçok filozof-hekim vardır. Hippokrates, "felsefeyi tababete, tababeti felsefeye sokmalıdır", "bir hekim aynı zamanda filozof olursa ilahlar seviyesine yükselir" sözleriyle felsefenin tıptaki rolünü vurgulamıştır. Galenus ise *Erdemli Hekim Filozof Olmalıdır (Hoti ho Aristos Kai Filofofos)* adlı risalesinde şöyle demiştir: "Hekimlerin büyük kısmı serveti erdemden üstün tuttuğundan, tıp sanatı insanın faydasına değil, mal kazanmaya yarar. Bu durumda kimse beceri sahibi bir hekim olamaz. Çünkü insanın hem zengin olması hem de tıpta yüksek mertebeye erişip şeref kazanması mümkün değildir. Birinden birini seçmek lazımdır. Hippokrates zenginliği küçük görmekle kalmamış, ruh ve beden sükûnetini, bedensel dengeyi aramış ve bu amaçla oburluktan, erotik yönelimlerden uzak durmuş, perhiz yapmış, kanaatkârlığı tercih etmiştir. Tıp tahsili için önce felsefe, sonra da tıpta tecrübe ve beceri kazanmak gerekir. Böyle yapılırsa Hippokrates'ten daha ileriye gidebiliriz." (2016: 19) Devrinin büyük otoritelerinden Paracelsus, filozof olarak kabul ettiği hekimden üç şey istemiştir: felsefe, kimya, fazilet. Alman hekim Samuel Hahnemann [1755-1843] şöyle demiştir: "Felsefe bütün ilimlerin asıl unsurudur. Felsefesiz ilim yaşayamaz, el işi mahiyetinde yardımcı bir bilgi olarak kalır. Özellikle tababet felsefesiz hiç olmaz." Filozof-hekim Rudolf Virchow [1821-1902] ise 1859'da yazdığı makalesinde

şu ifadelere yer vermiştir: “Biz metotlarımızı felsefesiz bulmadık. Her olay için yeni bir mantık keşfe çalışmadık. Eski, iyi tesis edilmiş, iyi düşünülmüş mantığı kabullendik.” (2016: 19) Bayat’ın kitabındaki tıp felsefesine ait en dikkat çekici tespit ise şudur; “Tıp, problemlerini felsefeyle değil, pozitif bilimlerin metotlarıyla halletmeye çalışır. Buna bilimsel tıbbın felsefesi veya tıbbın bilimsel felsefesi denebilir. Tıbbın bilim ve sanat yanında vazgeçilmez üçüncü ayağı olan ahlak (etik), felsefenin temel konularındandır. Dolayısıyla, tıbbın genel ahlak felsefesinden istifade etmesi çok tabiidir. Bu sebeple, felsefe tıpta tekrar yer almaya başlamıştır.” (2016: 21) Görüleceği üzere Bayat’a göre tıp felsefesi dediğimiz şey bilim felsefesi ile ahlak felsefenin konularını ilgilendiren meseleleri tıba uygulamaktan ibarettir. Aslında Bayat bir tıp felsefesinden ziyade tıp ve felsefe arasındaki ilişkinin imkânına gönderme yapmaktadır.

Bilimler sınıflandırması zaviyesinden tıbbın konumuna baktığımızda şöyle bir manzara ile karşılaşırız; Aristoteles, Kindî ve Fârâbî’nin bilim sınıflamalarında tıp yer almamaktadır. Hârezmî (ö. 387/997) *Mefâtîhu’l-ulûm*’da tıbbı; meteoroloji, zooloji, botanik, mineraloji ve kimya ile birlikte teorik felsefenin bir alt dalı olan fizik biliminin (el-ilmü’t-tabî’î) kapsamı içinde değerlendirmektedir. Ebû Sehl el-Mesîhî (ö. ykl. 401/1010) Felsefî ilimleri tikel (cüz’î), tümel (küllî) ve pratik (amelî) şeklinde üçe ayırarak, tikel ilimleri teorik (nazarî) ve uygulamalı (mihenî) şeklinde ikiye taksim etmekte ve tıbbı, mekanik ve tarımla birlikte uygulamalı tikel bir bilim olarak nitelemektedir. (Kaya, 2011b: 419)

İbn Sina meşhur eseri *el-Kânûn fi’Tıb*’ın hemen girişinde tıbbın felsefesine dair bir imada bulunur: “Tıpta pratik ve teorik iki kısım vardır, denir. Her bölümde pratik ve teorik sözüyle başka bir şey kastedilir, Hâlbuki biz burada bu konudaki farklı görüşleri açıklamak istemiyoruz. Ancak tıbbın bir kısmı pratiktir; bir kısmı teoriktir, denirse de, onların burada demek istedikleri şey, bu konuyla ilgilenen pek çok kişinin de kabul ettiği gibi, tıbbın birbirinden ayrı iki dala bölünebileceği anlamına gelmez. Hatta ondan başka bir şeyin kastedilmekte olduğunu bilmek gerekir. Tıbbın bir değil iki bölümü de bilimdir, ancak onlardan biri tıbbın *yönteminin* bilimi, diğeri ise onun nasıl tatbik edileceğinin bilimidir. Daha sonra onlardan birincisine bilim veya teori adı verilmiştir; diğeri ise pratik adını alır. Teoriden kastettiğimiz, uygulamasına temas etmeksizin, sadece *düşünceye yarar sağlayan öğretisi* kısmıdır.” (İbn Sina, 1995)

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere tıp, salt pratik bir bilim olmanın ötesinde teorik yönü de olan bir bilimdir. Tıbbın teorik yönü hem onun yöntemiyle hem de onun düşünceye yarar sağlayan öğretileriyle ilgilidir. Buna göre tıbbi teorik ve pratik yönleriyle bir bütün olarak tasavvur etmek gerekir ve bu yönlerden birisini bilmemek aslında tıbbın bizatihi kendisini bilmemek anlamına gelir. İbn Sina'nın tıbbı dair bu yaklaşımının ayrıntıları özellikle şu iki makalede ayrıntıları ile ele alınır: Dimitri Gutas, (2010). "İbn Sînâ Devrinde Tıp Teorisi ve Bilimsel Metot", adlı makalesi ile Aristoteles'in tıbbı dair yaklaşımının İbn Sina tarafından felsefi bir perspektifle nasıl ele alındığını analiz ederken, Toksöz ise, "İbn Sînâ'ya Göre Tıp-Felsefe İlişkisi Bağlamında İnsanın Maddî Yapısı", (2013) adlı makalesinde İbn Sina tıbbında insanın maddi ve manevi yapısının nasıl birlikte değerlendirdiğini analiz eder.

M. Cüneyt Kaya, "Tabipler İçin Felsefe: İbn Hindû'nun Felsefe Tasavvuru ve Sözlüğü" (2011a) makalesi ile "Tabibin Felsefeye İhtiyacı Var mı? İbn Hindû'ya Göre Tıp-Felsefe İlişkisi" (2011b) makalesinde İbn Hindû ekseninde tıp-felsefe ilişkisinin imkânını araştırır. Kaya'ya göre İslam medeniyetinin klasik çağında felsefe bütün bilim dallarını içerse de tıbbın bu bilimlerdeki yeri ve onun, özellikle felsefenin teorik kısmı ile ilişkisi belirsizlikler içermektedir. Bununla birlikte İbn Hindû (ö. 423/1032) gibi istisna filozof-tabipler de çıkmış ve tüm felsefi ilimleri bir tabibin ihtiyacı açısından ele almış ve eserinin sonunda da tıp öğrencileri için temel mantık, felsefe ve tıp terimlerini içeren bir sözlük hazırlamıştır. (Kaya, 2011b: 417)

Peki, acaba İbn Sina'nın bahsettiği teorik yön doğrudan tıp felsefesi anlamına gelir mi? Bu sorunun cevabı için İbn Sina sonrasındaki duruma bakmak gerekir. Anlaşılan o ki İbn Sina'nın teorik (nazarî) tarafı dediği şey doğrudan tıp felsefesi olarak anlaşılmamıştır. Zira İbn Sina sonrasına baktığımızda tıp felsefesi, felsefenin klasik konuları arasında yer almadığı gibi felsefe literatüründe de doğrudan bahsedildiği yerler de yok gibi görünmektedir. Dr. Hayrullah Diker, *Felsefe-i Tıbb* adlı eserinde; "tıp dâhil tüm bilimlerin felsefeden köken aldığını, bununla birlikte, felsefenin tıptan beslenmekte olduğunu ve hatta Avrupa'da ortaya çıkan yeni felsefenin kurucularının da tıp bilimleri tahsil etmiş olduklarını, tıbbın -insanın en değerli saydığı sıhhatle meşgul olması münasebetiyle bilimlerin en şerefli ve kutsal olduğunu belirtmektedir. "Felsefe-i tıbbiye" ile "felsefe-i tıbb" arasında da bir ayırım yaparak, birincisinin tıp bilimleri üzerine kurulan felsefe mesleği olduğunu belirtmekte; hâlbuki ikincisini, tıp biliminin konusunu ve programını

usûl çerçevesinde belirleyen, bu görevi üstlenen her bilimin felsefesi gibi, aslen tıbbın kendisinde yer alan bir alt dal olarak nitelendirmektedir.” (Karacaoğlu, 2014:34) Eser, her ne kadar felsefe-i tıb adını taşıyor olsa da, esas olarak bir bilim felsefesi/metodolojisi giriş kitabı niteliğindedir. (Karacaoğlu, 2014:35)

Tıp felsefesine dair metinlerden birisi de René Leriche’in *Şirürjinin Felsefesi* (1960) olarak çevrilen eserinde bulunabilir. O söz konusu eserinde tıbbın felsefi yönüne dair can alıcı tespitlerde bulunur: “Ameliyatını yaptığımız insan sadece fizyolojik bir makine değildir. Onda, düşünme, korkma hassaları vardır, karşısında sempatinin ışığını görmezse zavallı vücudu titrer, onun için hiçbir şey, operatörü ile yapacağı rahatlık verici temasın, karşılıklı bakışların ve başarılı olacağına – hiç olmazsa görünürde- kesin bir kanaat bulunduğu için ameliyatının kabul edildiği hissini yerlerini tutamaz. Bunlar öyle ince noktalar ki feda edilemez. Etle yapıldığı kadar bir duygu yaratığı da olan insanın sıkıntılı zamanlarında anlayışa, yardıma da ihtiyacı vardır. Testlerle meşgul olan gayri şahsi bir organizasyonun mükemmelliği hakkındaki intibâın, şifa getirecek elin sıcak bir (pean) pensine temasından duyulacak emniyet ve huzuru bahşedeceğinden çok şüpheliyim. Bundan başka, benim rakamlara olan itimadım ne kadar büyük de olsa, bunların ancak kabaca edebildikleri hususlarını, inceliklerini, tecrübesi sayesinde bir anda kavrayan cerrahdaki sezgi hassasının her zaman için değer taşıdığına inanırım.” (Leriche, 1960: viı)

Mesela özellikle Türkçe felsefe tarihlerinde herhangi bir filozofun tıpla ilgili düşüncelerini bulmak mümkün değildir. Aynı şekilde Türkçede en kapsamlı iki felsefe sözlüğü olan Ahmet Cevizci’nin *Paradigma Felsefe Sözlüğü* ile *Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü* adlı çalışmalarda “Tıp Felsefesi” maddesi yoktur. Bununla birlikte Ahmet Cevizci’nin editörlüğünde hazırlanan ve ancak alfabetik sırayla G harfine kadar olan maddeleri tamamlanan *Felsefe Ansiklopedisinde* “Tıp ve sağlıkla ilgili diğer meslekler” alt başlığında söz konusu disiplinlerin felsefe ile olan ilişkileri şu şekilde izah etmektedir; “Sağlık düşüncesi, özellikle zihinsel sağlık söz konusu olduğunda, normatif bir düşüncedir. İşte bu anlamda felsefenin, daha ziyade etiğin önem kazandığı söylenebilir: Aynı şekilde insan kişisini anlamaya yaptığı vurguyla zihin felsefesi de sağlık alanında öne çıkar. Öte yandan bilim felsefesi de, tıbbi araştırmanın tıbbi pratik ve uygulamayla birleşmesi konusunda kavrayışımızın artışına katkı yapar. Din felsefesi ise, pek çok hastayı ve bu arada hekimlerin yakın bir ilişki içinde oldukları insanları daha iyi anlama noktasında önem

kazanır. Estetik ve felsefe tarihi ise hekimin veya pratisyenlerin, başka kültürlerle mensup veya aykırı görüşleri benimsemiş hastaları ve meslektaşlarıyla paylaştığı ortak zemini genişletmeye katkı yapabilir. Tıp felsefesi ve tıp etiğini tartışmaya zaten gerek yoktur, çünkü onlar tıp ve sağlık bilimlerinin bir parçası haline gelmiştir. (Audi, 2009:173)

Bir konunun ya da sorunun ne zaman felsefi, ne zaman tıbbi bir alana ait olduğu sorusunun aslında kesin bir cevabı yoktur. Özellikle etnometodolojik yaklaşımlar, alanlar arasındaki kesin ayrımları tartışılır hale getirmiştir. “Sözelimi, bir hasta-doktor muayene ilişkisinde şu tür sorular sorulabilir:

- “Doktor ve hasta aralarındaki konuşmanın hangi kısımlarının ‘toplumsal’, hangi kısımlarının ‘tıbbi’ olduğunu nasıl anlar?
- Hasta, doktorun sorularını hangi yollar ve araçlarla anlar, gözetir ve tepki verir ve doktor hastanın cevaplarının ardında yatan yaşantıları/deneyimleri ve mantığı hangi araçlarla kavrar?
- Doktor hastanın rahatsızlığı konusunda nasıl karar verir ve teşhise yönelik sorgulamada bu mantık nasıl ifade edilir?
- Bu mantığın ne kadarı hastanın durumunu kavrar ve daha genelde, hasta, doktorun sorularını nasıl cevaplandıracağına nasıl karar verir?
- İki taraf da birbirlerinin güdülerini farklı anlarda ve farklı muayene ve tedavilerde nasıl kavrar?
- Taraflar zaman içinde farklı noktalarda muayene ve tedavi içinde 'nerede' olduklarını nasıl bilirler?
- Kısacası, doktor ve hasta birbirlerini ve konumlarını nasıl ‘anlar’ ve ‘birlikte anlar’? Bir araştırmacı olarak siz bu soruları nasıl cevaplandırır ve bu karşılaşmayı nasıl analiz edersiniz?” (Tatlıcan, 2008: 916)

Görüleceği üzere tıbbi ait sorular gibi görülen yukarıdaki sorular etnometodolojik yaklaşımla disiplinlerarası bir mesele haline gelebilmektedir. Mesele disiplinlerarası olunca meselenin çözümü için başvurulacak alan da disiplinlerarası olacaktır.

Tıp ve felsefe ilişkisini doğrudan tıp felsefesine dair metinlerde bulacağımız gibi, doğrudan tıp felsefesi ile ilişkili görülemeyen metinlerde de bulmak mümkündür. Mesela Friedrich Nietzsche 1878’de, *İnsanca, Pek İnsanca*’da hekimler için söylediği tıp ile felsefe

arasındaki ilişkiyi anlamamız bakımından önemlidir. “Bir hekimin zihinsel güçlerinin en yüksek noktasında olmasının sebebi, sadece en son ve yeni yöntemleri beceriyle uygulaması ya da teşhis koyan hekimlerin ünlü yöntemleriyle, belirtilerden yola çıkarak sebeplere kolayca ulaşması değildir artık. Buna ilaveten herkesle kolayca uyum sağlayabilecek ve gerekirse karşısındakinin yüreğini kolayca söküp alabilecek türden bir hitap yeteneğine, melankoliyi yok edecek kadar cana yakınlığa, bir diplomatın arabuluculuk yeteneğine, insan ruhunun sırlarını öğrenebilmek için bir polisin becerisine, ancak bu sırlara ihanet etmemek için de bir avukatın anlayış yeteneğine, özetle bütün profesyonel mesleklerin beceri ve haklarına gereksinimi vardır.” (2015: 176)

Serhat Soyşekerci, *Beden Sanatı Rembrandt ve Anatomi Dersleri* adlı kitabı tıp felsefesi bağlamında zikredilmesi gereken önemli kitaplardan biridir. Her ne kadar doğrudan tıp felsefesi metni olarak değerlendirilemese de tıp felsefesine yönelik ciddi içerimlere sahip bir metindir. Soyşekerci kitabında özelde modernite sayesinde iktidarını inşa eden tıbbın yükselişine ve aynı zamanda sağlık sektörü içinde tekelleşen ilk meslek olan tıbbın sanatsal portrelerine; genel de ise “yeni bilgi”nin, ancak bilginin “şimdi”deki güncel önermelerinde kuşku duyan ve özgürlüğü arayan insan zihninin ürünü olduğu önermesine yoğunlaşmıştır. (2015: 11) Soyşekerci’ye göre on altıncı yüzyıldan önce Batı’da insan kavramı, Aristo’nun beden ve ruhu ayrılmaz parçalar olarak gördüğü Galenik tıbbî metinlere dayalı bütünsel beden sağlığı görüşünü içeriyordu. Batının düşünce sistemine dayalı soyağacında modern tıp, önce Vesalius’un anatomide, ardından Descartes’ın zihin-beden ikiliğinde bedeni fiziksel açıdan anlayabilme olasılığını bekledi. Descartes, derin düşüncelere daldığı monologlarında bedeni makina olarak görmese bile, mekanizmalara yöneldiğinde insan bedeni artık makina gibi çalışmaya muktedirdi. Descartes ve Rembrandt’ın Amsterdam’da kesişen hayatları, felsefe ve sanatın da biraraya gelmesidir. Herkes Rembrandt’ın Hollandalı portre sanatçısı olduğunu, büyük çoğunluk resimlerinde ışığı ve gölgeyi ustaca kullandığını, ama çok az kişi onun tıbbî yöntemeye dayalı öğreticilik doğasını kavramıştır. Rembrandt’ın ışık ve gölge diyalektiği, zihin-beden ikiliğinde, anlatıma konu olması açısından, Descartes ile ortak olan hikâyesinin yazgısıdır. Onun anatomi dersleri, sadece anlamın güzelliğini vermez, modern tıbbın kökenlerini betimleyerek, Batının bir yöntem olarak çizgisel tarih perspektifinde ilerlemesine de katkıda bulunur. Soyşekerci kitabında hastalıklara ilişkin bulguları, doktorların gösterdiğinden ve neyi gösteriyorsa onu söylemesinden çok, bu işe sanatçıların öncülük

ettiğini iddia eder. Ne var ki çoğu kez, insani bilgiye dayalı düşünce, kendi zamanımızın diğer zamanlardan daha çok “bilgi”yi içerdiğini söyleyen bir hatadan ibarettir. Bu, bilimde belki doğru olabilir, ama sanatta asla! O halde sanat, önceden olacakları her zaman sezinler, bilim ise sanatın sezdiğini zamanla kuramsallaştırır. (Soyşekerci, 2015: 402-407)

Mehmet Önal, “İslam Hikmet Anlayışına Dayalı Bir Tıp Felsefesi Önerisi” (2007) adlı makalesinde tıp biliminin on dokuzuncu yüzyılda pozitivist yönelimlerin etkisiyle bilimsel felsefeyi bir rehber olarak gördüğünü, gerçekte ise bilimsel felsefenin tıp için bir rehber olmasının mümkün olmadığını iddia eder. Zira tıp, bir insanın his, düşünme, tercihte bulunma ve bir toplum içinde eyleme gibi hayatın bütün yönlerini kapsayan bütüncül (holistik) bir karaktere sahiptir. O halde tıp felsefesinin rehberi, bilimi ve felsefeyi de içine alan insanlığın evrensel felsefesi diyebileceğimiz hikmet anlayışı olmalıdır. Söz konusu hikmet anlayışının en güçlü geleneği de İslam düşünce tarihinde yaşanmıştır. (Önal, 2007: 145-154)

Şahin Efil, *Din-Sağlık İlişkisinin İmkânı Sorunu Din Felsefesine Mütevazı Bir Katkı* (2016a) adlı kitabı ile “Düşünce Tarihinde ve Modern Tıpta Ölümsüzlük Arayışı ve Eleştirisi” (2016b) adlı makalesinde tıp felsefesini ilgilendiren bazı konuları felsefi bir yaklaşımla analiz etmiştir. Zira din-sağlık ilişkisi din felsefesinin konusu olduğu kadar tıp felsefesinin de konusu olabilir. Her ne kadar tıp felsefesine dair metinlerde sağlığın dinle ilişkisine dair doğrudan analizlere veya göndermelere rastlanmasa da sağlığın gerçekte ne olduğu, sağlığın korunmasında teolojik öğretilerin etkisi, sağlığın ve sağlıklı olmanın tanrısal yönlerinin olup olmadığı tartışması tıp felsefesinin sağlıklı ilgili soruşturmalarına önemli katkılarda bulunabilir.

Saydam ve Hakan’ın, *Hekimin Filozof Hali* (2018c) adıyla çeşitli yazıları topladıkları ve kendilerinin önemli katkıda buldukları kitap tıp felsefesine dair dikkate değer içerimlere sahip bir çalışma olmakla birlikte sistematik anlamda tıp felsefesinin ne olduğuna dair doğrudan bir şey söylemez. Daha çok felsefi yaklaşımın tıbbı ve hekimlere olası katkılarından bahsederler.

Saydam’ın (2018b) “Tıbbın Felsefe ile İmtihani”, adlı yazısı Düccane Cündioğlu’nun “Zavallı Tıp Bir Felsefesi Bile Yok” adlı köşe yazısından hareketle tıbbın bir felsefesinin

olmadığı düşüncesini sorgular. Saydam'a göre tıbbın hem felsefesi hem de felsefecileri vardır. Bu felsefeciler hayat nedir, insan nedir, sağlık nedir, eksiklik/bozukluk nedir, ölüm nedir, hekim kimdir, ne yapabilir, ne yapamaz? gibi sorular etrafında önemli düşünceler ortaya koyarlar. (s. 10) Ancak Saydam, felsefenin aslında bir imkânsız çağırıldığını zira hiç bir yerden bakmamak gibi bir iddiası olduğunu ifade ederek bir bakıma kendisi ile çelişiyor. Zira felsefe bir imkânsızın peşinde ise hatta yine kendisinin iddia ettiği gibi felsefenin önemli bir kısmı kapalı ve yalancı felsefeden ibaret ise o zaman tıp felsefesi yapmak hem imkânsız hem de gereksiz bir faaliyet olacaktır. O halde hekimin filozof halini tahayyül etmenin hiçbir anlamı olmayacaktır.

Saydam'ın "Hekimin Filozof Hali", adlı bir başka yazısı ise tıp felsefesinin; "tıbbın sorduğu sorular hakkında sorular sormak" olduğunun altını çizerek sorular? Mesela "Yaşam nedir, insan nedir, hastalık/sakatlık nerede başlar, ölümsüzlük mümkün müdür/amaç mıdır, doğa dost mudur düşman mıdır, genel/mutlak bir sağlık tanımı var mıdır, sağlık izafi bir kavram mıdır, toplum ve kültür mü sağlığı tanımlar, buna hakkı var mıdır, normal sağlıklı mıdır, total sağlık tıbbi bir hedef midir, sağlık/hekimlik tercihlerinin hiyerarşisi nasıl kurulur, ne neye/kim kime feda edilebilir, nedensellik ne demektir, mana maddeye tesir eder mi?" (Saydam, 2018a:17) Kızıltan ve Brömer'in (2018) "Tıp Felsefesinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği" adlı yazısında ise tıp ile felsefenin tarihsel süreçte hep içi içe olduğunu ama zamanla önce *ayrışmaya*, sonra *yabancılaşmaya*, şimdilerde ise *yakınlaşmaya* evrildiğinden bahseder. Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak tıp felsefesinin uygulamalı felsefenin bir alt kolu olarak felsefede olduğu kadar tıp dünyasında da gerekliliğini ispat etmiş özerk bir disipline dönüşmüş olduğunu tıp felsefesine dair çalışmaların Kuzey Amerika ve İsrail gibi ülkelerde ve Avrupa'da yoğunlaştığı tespitinde bulunur. (s. 22) Tıbbi pratiğin en sıradan gündelik uğraşlarının bile birçok felsefi sorunsal ürettiğini özellikle şu sorular bağlamında dile getirir;

- "Sağlık ve hastalık aslında nedir?
- Tıpta "nedensellik" ten kastedilen nedir?
- Beden ve zihin arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Ölümlülük ve yaşlanma hastalık mıdır, tedavi edilebilir mi?
- Salt psikiyatrik medikasyon sayesinde insanı ruhen sağlıklı ve mutlu yapmak mümkün olabilir mi?

- Ötenazi ve ölüm bir hak olabilir mi? Yoksa her ne pahasına olursa olsun yaşamak ve yaşatmak mı esastır?
- Kürtaj kararında belirleyici olan fetüsün yaşam hakkı mı yoksa annenin kendi bedeni üzerinde tasarruf hakkı mıdır?
- Placebo etik bir uygulama mıdır?
- Orhan nakli bekleyen hastalar arasında sıralama nasıl düzenlenmelidir?" (s. 25)

Saffet Murat Tura, (2018) "Tıp Niçin Felsefeye Gereksinim Duyar", adlı yazısında tıbbın felsefeye olan gereksinimini ölüm üzerinden temellendirir. "Ölümlle, hiçlikle bir mücadele olan mesleğimiz, bizi her an varlık ve hiçlik sorusuyla karşı karşıya getirdiği için tıp felsefeye ihtiyaç duyar. (...) ölümlle, zamanlılıkla, nihilizmle, anlamsızlıkla köklü bir mücadele olan tıp, felsefenin bir uç karakolu olabilir yalnızca" (36-37) Tura, özellikle Camus, Sartre ve Heidegger'in ölümlle ilgili soruşturmalarından hareketle tıbbın felsefeye olan ilişkisini ölümlle anlamlandırmaya çalışır.

Gürgan, (2018) "Modern Söylemden Postmodern Söyleme Bir Tıp Felsefesinin İmkânı", adlı yazısında güncel tıba ilişkin kısıtlı çevrelerde yürütülen tartışmalarda modernist ve postmodernist olarak nitelenen görüşleri savunanların öne sürdüğü argümanların tıp felsefesi açısından önyargısız bir biçimde ele alınarak değerlendirilebileceği bir zemin aramaktadır. Tıp felsefesinin bu zemini inşa edebilmesi için son yıllarda kanıta dayalı tıp tartışmalarına bakmak gerekmektedir. Kanıta dayalı tıp, hasta ve hastalığa tanı koyma, tedavi etme süreçlerinde sorgulayıcı aydın rolünde olmalarına yönelik bir çağrıdır. Kanıta dayalı tıp görüşünü gündeme getirenlere göre, giderek hızlanan bilimsel bilgi ve teknoloji üretimine bağlı olarak, eski bilgi ve teknolojiler büyük oranda geçerliliklerini kaybetmekte, güncel ve geçerli bilgiye olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. İşte bu güncel ve geçerli bilgiye ulaşma yolunda gösterilen çabalar teori ile pratik arasındaki uçurumu daha da arttırarak hekimlerin mesleki deneyimlerinin yerine mesleki bilgileri önplana çıkarmıştır. Bunun sonucunda postmodern tıp paradigması salt teorik, epistemik ve teknik düzeyde kalan kanıta dayalı tıp anlayışını sıkı bir eleştiriye tabi tutmuştur. Bu eleştirinin merkezinde ise hiç şüphesiz Descartes vardır. Descartes özneyi ayrıcalıklı bir konuma oturtturarak nesne, doğa ve dünyayı öznenin tasarımlarına bağlı bir konuma yerleştirmişti. Kant, Descartes'in özne merkezli anlayışını transandantal bir felsefenin imkânı dâhilinde öznelliğe evrilmesini sağladı.

Bu anlamda *Hekimin Filozof Hali* adlı kitapta yer alan Çelik'e ait (2018) "Bir Cerrahın Filozof Halleri: Tanrı Hekimden Standart Hekime", adlı yazı hekimliğin standart ve önceden kurgulanmış bir iş olmadığını, bilgi beceriler bütününden oluşan bir sanat olduğunu vurgulanır. (Çelik, 2018: 131-138) Çelik analizlerini cerrah kavramının etimolojisiyle şöyle sürdürür: "Latince "cerrah", "chirurgus" olarak bilinir. Köken "chir" eski Yunancadaki "kheir(el)", "urgus" ise "ergon(iş)"dan geliyor. Yani "chirurgus" el-işi-gören, yaptığını elleriyle gerçekleştiren kişi anlamındadır." . (Çelik, 2018: 134)

Doktora ya da yüksek lisans seviyesinde herhangi bir çalışma var mı diye baktığımızda üzümlere belirtelim ki doğrudan tıp felsefesine dair şu ana kadar Türkiye'de herhangi bir lisansüstü çalışma yapılmamıştır. Mesela YÖK'ün tez tarama sayfasına "Tıp Felsefesi" yazıp arama yaptığımızda karşımıza herhangi bir tez çıkmamaktadır. Tıpla ilgili teorik çalışmaların hemen hepsi ya tıp tarihi ile ilgilidir ya da tıp etiği ile ilgilidir. Bununla birlikte tıp felsefesini ilgilendiren konu ve sorunlara ait sınırlı sayıda da olsa bazı çalışmalara rastlanmaktadır. Mesela İbrahim Biri'nin hazırladığı doktora tezi *Modern Batı Tıbbının Epistemolojik Dayanakları Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme* (2009) başlığını taşımaktadır. Görüleceği üzere tez Modern Batı tıbbının epistemolojik kaynaklarını soruşturması anlamında tıp felsefesinin önemli bir yönünü açığa çıkarmaktadır. Bununla birlikte tez başlığından ve içeriğinden anladığımızı göre konu salt felsefi açıdan değil sosyolojik bakımdan analiz edilmektedir.

Tıp Felsefesi Yapabilmenin İmkânı

Batı literatüründe tıp felsefesi hakkında yazılmış ilk kitaplardan birisi, 1844 yılında yayımlanmış olan Elisha Bartlett'in *Essay on the Philosophy of Medical Science* adlı kitabıdır. Ancak yirminci yüzyılın başlarında bir takım felsefeci ve fizikçiler, tıp felsefesinin, felsefenin mi yoksa tıbbın mı konusu olduğu konusunda yoğun bir tartışma yaptılar. Bu tartışmanın gölgesinde ilerleyen yıllarda tıp felsefesi hakkında pek çok profesyonel ve ihtisaslaşmış dergiler, seri kitaplar, panel ve sempozyumlar düzenlenmiştir. Bu faaliyetlerde tıp felsefesi başlığı altında metafizik, epistemolojik ve etik problemler ele alınmıştır. Metafizik başlığı altında indirgemecilik ve bütüncülük, realizm ve anti realizm, nedensellik, hastalık ve sağlık kavramları ele alınmıştır. Epistemoloji başlığı altında ise, rasyonalizm ve empirizm, tıbbi düşünme biçimleri, açıklama teorisi, teşhis koyma ve terapatik bilgi konuları ele alınmıştır. Etik başlığında ise

ağırlıklı olarak hasta-doktor ilişkisi, prensipcilik gibi konular tartışılmıştır. Ancak son yıllarda Batı literatüründeki tıp felsefesi çalışmaları hakkında gerçekten bir tıp felsefesinin var olup olmadığı hakkında mevcut literatürü de ciddi bir biçimde eleştiren çok sayıda ilginç kitap ve makaleler kaleme alınmıştır.

Mesela William Stempsey, “The Philosophy of Medicine: Development of a Discipline” (2004) makalesi ile “Philosophy of Medicine Is What Philosophers of Medicine Do”, (2008) adlı makalesi ile doğrudan tıp felsefesinin mahiyetine dair ciddi soruşturmalarda bulunur. Stempsey’e göre tıp felsefesinin kesin ve tam bir tanımı yoktur zira ne felsefenin ne de tıbbın kesin bir tanımı yoktur. (2008: 382) Stempsey, bu iddiasını literatürün mevcut durumunu analiz ederek desteklemeye çalışır. Onun tespitlerine göre tıp felsefesi ile ilgili 1997 ile 2006 yılları arasında yayımlanmış olan 625 makalenin yaklaşık $\frac{3}{4}$ ’de üçü aslında tıp felsefesi ile ilgili değil etikle ilgilidir. Aynı şekilde tıp felsefesi adını taşıyan 36 kitabın %60’nın konusu genel olarak tıp felsefesi değil özel olarak tıp etiği hakkındadır. Söz konusu manzaradan anlaşılacağı üzere tıp felsefesi disiplininin ana belirleyicisi felsefe değil etikdir. (2008: 379) Stempsey tıp felsefesi yapabilmenin imkânsız olduğuna dair Arthur Caplan’ın (1992) “Does The Philosophy of Medicine Exist?” adlı makalesindeki tezlerine karşı Edmund Pellegrino’nun “What the philosophy of medicine is”, adlı makalesindeki tıp felsefesi yapma modellerini ele alır. Ama ondan önce Caplan’ın söz konusu makaledeki tezlerinin ne olduğuna bakmak gerekir. Caplan da tıp felsefesi adı altında aslında tıba ve sağlığa yönelik ahlaki ve hukukî konu ve tartışmaların yer aldığını belirtir. 1980 ile 1991 yılları arasında yayımlanan 60 lisansüstü tezin, 1600 makalenin ve ayrıca adı tıp felsefesi veya tıp ve felsefe olan en az 6 derginin varlığına rağmen gerçekte ortada tıp felsefesi diye bir şeyin olmadığını iddia eder. Tıp felsefesi olarak ifade edilenlerin biraz daha geniş bir perspektiften bakıldığında aslında tıbbî etik, biyoetik, sağlık politikaları, tıbbî estetik olduğunu ifade eder. Bu alanların da felsefeden büsbütün ayrı olmadığını ifade eden Caplan’a göre sorunun temelinde aslında başka bir şey yatıyor; felsefe ve tıp yapılıyor, tıptaki felsefe örnekleri sergileniyor ama ortada tıp felsefesi dediğimiz şey yok. Hatta biraz daha ileri gidilerek söz konusu çalışmalarda tıp felsefesi olarak anlatılan şeyin tıbbın epistemolojik, metafiziksel ve metodolojik boyutları olduğunu bu alanların da aslında tıp felsefesine değil bilim felsefesine ait olduğunu iddia ediyor. Kısaca tıp felsefesi iddiasını taşıyan çalışmalar ya etik hakkındadır ya da bilim felsefesi ile ilgilidir. (Caplan, 1992: 69) Caplan tıp felsefesinin içinin bu kadar belirsiz

olduğu bir yerde bir yerden sonra tıp tarihi ve sağlık sosyolojisi gibi alanların da bu alanın içine girebileceğini ve tıp felsefesinin nerede başlayıp nerede bittiği sorusunun artık cevaplanamayacağından söz ediyor. (1992: 70) Sonuç olarak Caplan tıp felsefesi yapabilmenin imkânsız olduğunu iddia etmediğini ama var olan çalışmaların mahiyetine baktığımızda henüz bir tıp felsefesinin varlığından söz edemeyeceğimizi iddia ediyor. (1992: 74)

Pallegrino ise “What the philosophy of medicine is”, (1998) adlı makalesinde tıp felsefesi yapabilmenin üzerinde uzlaşma sağlanmış tek bir yolunun olmadığını belki tıp felsefesi yapabilmenin modellerinden söz edilebileceğini belirtir.

Pallegrino’ya göre tıp felsefesinde dört farklı model vardır.

- Tıp ile felsefe arasındaki bir diyalog olarak tıp felsefesi
- Felsefe disiplinlerinin tıptaki yansımaları ve tıba uygulanması olarak tıp felsefesi
- Klinik bilgeliğin hekimlerdeki yansıması olarak tıp felsefesi
- İnsanın sağlık, hastalık, rahatsızlık, ölüm ve sağlıklı yaşam arzusu gibi meseleleri ele alan bir disiplin olarak tıp felsefesi. (Pellegrino, 1998: 324-325)²

Pellegrino’ya göre varoluşsalcılık ve fenomenoloji, tıbbın felsefi bağlamda ele alınmasında ve yorumlanmasında dikkate değer bir role sahip olabilir. Ayrıca hasta-hekim karşılaşmasını merkeze alarak, erdemler etiğini önerir ve fenomenolojik perspektifin önemine dikkat çeker. Tıp felsefesinin kalkış noktası olarak hasta-hekim ilişkisini görür. Ayrıca klinik *phronesis* (pratik bilgelik) dayalı seçimlerin ve kararların önemine dikkat çeker. (Pellegrino, 1998: 315-336)

Fuat Aziz Göksel de, Kant’ın *Prolegomena*’sından mülhem *Olası Bir Tıp Felsefesine Önsöz* başlıklı yazısında yaptığı tespit tıp felsefesini hangi bağlamda düşüneceğimize dair bizlere önemli ipuçları vermektedir: “Tıp [ise], her zaman kendini dayatmış olan bu 'temel sorular'a, tarihinin hayli uzun süren bir aşamasında, felsefe ile içli dışlı olarak, hatta

² Pellegrino’nun doğrudan tıp felsefesi ile ilgili çalışmaları şunlardır; “Philosophy of Medicine: Problematic and Potential”, (1976) “Philosophy of Medicine: Towards a Definition”, (1986) “Philosophy of medicine: Should it be Teleologically or Socially constructed”, (2001)

onunla bütünleşerek yanıt aramıştır. Bugünün tıbbi ise, bu kapsamlı soruların yanıtlarını, spekülatif felsefe sistemlerinin ürettiği çıkarım zincirlerine yaslanarak değil, kendisini sürekli olarak beslemeye devam eden ve kendi uğraş alanının teknik sorunlarını çözmeye yönelik araştırmalarında da tıbbı sağlam bir örnek oluşturan ‘pozitif bilimler’in metodolojisini benimseyerek aramaktadır.” (Göksel,)

Tıp Felsefesi Nedir? Bir Tanımlama ve Çerçeve Denemesi

Tıp felsefesinin ne olduğuna dair literatür çalışmasına dayalı olarak yaptığımız soruşturmada sonra şimdi doğrudan tıp felsefesi nedir soruna bir cevap vermeye çalışabiliriz. Burada tıp felsefesinin ne olduğuna dair üç düzeyde bir temellendirmede bulunacağız: Kavram, konu ve soru[n].

Tıp felsefesinin kavramsal çerçevesi; insan, hayat, yaşam, beden, sağlık, hasta, hastalık, rahatsızlık, ölüm gibi kavramların tıbbi tanım ve tasvirlerinin dayandığı felsefi zemini keşif ve inşa etmektir.

Tıp felsefesinin konusu; tıbbın dayandığı metodolojik, kavramsal sorun alanlarını, ontolojik, metafizik, epistemolojik ve etik düzlem başta olmak üzere diğer felsefi disiplinler zaviyesinden tahlil ve tenkit etmektir.

Tıp felsefesinin soru[n]ları;

- Hekimler nasıl düşünürler?
- Tıbbi akıl yürütmenin mantığı nedir?
- Sağlık ve hastalık aslında nedir?
- Tıpta “nedensellik”ten kastedilen nedir?
- Beden ve zihin arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Ölümlülük ve yaşlanma hastalık mıdır, tedavi edilebilir mi?
- Salt psikiyatrik medikasyon sayesinde insanı ruhen sağlıklı ve mutlu yapmak mümkün olabilir mi?
- Ötenazi ve ölüm bir hak olabilir mi?
- Her ne pahasına olursa olsun yaşamak ve yaşatmak mı esastır?
- Kürtaj kararında belirleyici olan fetüsün yaşam hakkı mı yoksa annenin kendi bedeni üzerinde tasarruf hakkı mıdır?

- Placebo etik bir uygulama mıdır?
- Organ nakli bekleyen hastalar arasında sıralama nasıl düzenlenmelidir?”
- Hastalık ve rahatsızlık arasında ne tür farklar vardır?
- Tıp salt gözlemden mi hareket eder, yoksa tıbbi gözlem ve deneylerin kendisi de teori yüklü müdür?
- Tıbbi bilgi ampirik bir bilgi midir yoksa rasyonalist bir bilgi midir?
- Tıbbi bilgi de tündengelim ve tümevarımın rolü nedir?
- Tıbbi bilgi bir şeyin “ne” (what know) olduğunun mu bilgisidir yoksa “nasıl” (how know) olduğunun mu bilgisidir?
- Teşhis ve tedavi bilgisinin kaynakları nelerdir?
- Bir hastalığın belirtilerini anlamak ve onu sınıflandırmak nasıl gerçekleşir?
- Bir ilacın ya da bir tedavinin nasıl uygulanacağını ve bu uygulamanın nasıl haklılaştırılacağını temellendirilmesi nasıl gerçekleşir?

Sonuç

Tıp felsefesinin imkânına dair buraya kadar yaptığımız soruşturmada temelde bir tıp felsefesinin olup olmadığını anlamaya çalıştık. Görüleceği üzere tematik felsefe yapma biçiminin bir sonucu olarak karşımıza çıkan tıp felsefesi adı altında özellikle son yüzyıldır bilhassa Batı literatüründe mebzul miktarda çalışma ile karşılaştık. Bununla birlikte son 20 yılda yapılan tartışmalardan da anladığımızı göre adına tıp felsefesi diyebileceğimiz sınırları ve kapsamı önceden net bir biçimde belirlenmiş, problemleri belli üzerinde uzlaşa sağlanmış bir tıp felsefesinden henüz söz etmemizin mümkün olmadığını fark ettik. Bunun en önemli sebebi kanaatimizce tıp felsefesinin doğrudan felsefi bir soruşturmadan ziyade modern tıp paradigmasının epistemolojik ve etik temellerine yönelik ciddi bir muhasebenin ve muhalefetin aracı olarak görülmesidir. Aslında bugün tıp dediğimiz şeyin de salt sağlıkla ilgili bir bilim olmaktan öte ekonomik ve politik bir anlama ve hüviyete büründüğü de aşikârdır. Tam da burada doğal olarak şu da sorulabilir; felsefi faaliyet özünde nesnel ve tarafsız bir araştırma ve anlama alanı mıdır? Felsefi perspektif her türden öznellikten arınmış, hayatın kötü gidişine yönelik bir itiraz ve isyan etmeyen, soğuk olguların soyut kavrayışından mı ibarettir? Zannımızca felsefi düşünüş ideolojik kamplaşma ve ayrışmanın malzemesi olmamakla birlikte hayatın ve insanların ahlaktan

ve erdemden uzaklaşmış tutum ve davranışlarına karşı bir itiraz olarak da tezahür veecessüm edebilir. Mesele bu bağlamda Foucault'un modern batı tıbbının düzenleyici ve denetleyici yaklaşımını analiz ettiği biyopolitika merkezli yaklaşımları, Heidegger'in teknoloji merkezli bilimin, güce/iktidara olduğuna yönelik tespitleri bilhassa önemlidir. Bugün tıp felsefesinin, modern düşünceye dayalı tıp zihniyetine ve onun karşımıza çıkardığı acımasız uygulamalarına karşı muhalif bir duruş olarak anlaşılması da bunun en iyi göstergesidir. Ancak tıp felsefesi yapma düzeyinin muhasebe ve muhalefet düzeyinden çıkarak doğrudan tıp felsefesinin ana meselelerine yönelik derinlikli ve kapsamlı çalışmalar haline gelmesi de elzem görünmektedir. Aksi takdirde tıp felsefesi yapmanın motivasyonlarından söz edebilmekle birlikte tıp felsefesinin gerçekte ne olduğu konusunda sessizliğimizi korumaya devam edeceğiz. Zira bugüne kadar ki geldiği düzey itibariyle tıp felsefesi çalışmaları tenkide açık ve tekemmüle muhtaç bir görüntü arz etmektedir. Bununla birlikte bilim ile düşünce arasındaki uçurumları kapabilecek köprüler inşa etmenin, hatta mevcut ayırımları bile ortadan kaldırmaya çalışmanın gelecekte daha da artacak çarpıklık ve olumsuzlukların engellenmesi yolunda iyi bir adım olacağını iddia edebiliriz. Böylesi çabalar sayesinde yapıp eylediklerimiz üzerine düşünmenin ve düşündüklerimizi yapıp eylemeye bilmenin imkanı da doğmuş olacaktır.

Tıp felsefesi ne tabiilerin tekeline ve inisiyatife bırakılabilecek kadar bilimsel/teknolojik bir meseledir, ne de günümüz filozofların çabalarına indirgenebilecek kadar pratikten bağımsız bir alandır. Bilakis tabiilerin ve filozofların uzun zamandır unuttukları bir birlikteliği ve senteze yönelik bir arayışın adı olabilir. Bu arayışı, bilimin hükümranlığında süren teknoloji çağının gelecekteki zaferi yerine, insanoğlunun hem ruhen hem de bedenen ulaşabileceği bir iyi halinin hayata ve insana yansıyan derinliğin hikmeti olarak düşünmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Ariés P. (1991). *Batılının Ölüm Karşısındaki Tavırları*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yay.
- Audi, R. (2009). "Felsefenin Özerkliği", Çev. Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*, Ed. Ahmet Cevizci, Cilt: 6, İstanbul: EBabil Yay.
- Baugh, Bruce (2000). "Death and Temporality in Deleuze and Derrida", *Angelaki - Journal of the Theoretical Humanities*, vol. 5, no. 2 (August), s. 73-83.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yay.
- Biri, İbrahim (2009). *Modern Batı Tıbbının Epistemolojik Dayanakları Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Birnbaum, D. & Sven-Olov W. (2012). "Felsefeyi Mekânsal Olarak Düşünmek Lyotard'ın Cisimsizler Sergisi ve Serginin Felsefesi", *Farklı Dünyaları Düşünmek*, Haz. J. Backstein, D. Birnbaum, S.O. Wallenstein, İstanbul: Metis Yay. s. 138-162.
- Black, D.A.K. (1968) *The Logic of Medicine*. Edinburgh: Oliver & Boyd.
- Bourdieu, P. (2016). *Akademik Aklın Eleştirisi Pascalca Düşünme Çabaları*, Çev. P. B. Yalın, İstanbul: Metis Yay.
- Caplan AL, Engelhardt HT, Jr, McCartney JJ, (1981). eds. *Concepts of Health and Disease*. Reading, MA: Benjamin Cummings.
- Caplan, L. A. (1990). "Can Philosophy cure what ails the medical model?", Berg RL, Cassells J, eds. *Promoting Health and Preventing Disability*. Washington: National Academy of Sciences Press, pp. 291-310.
- Caplan, L. A. (1992). "Does The Philosophy of Medicine Exist?", *Theoretical Medicine*, 13, pp. 67-77.
- Capra, F. (1992). *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çev. M. Armağan, İstanbul: İnsan Yay.
- Cevizci, A. (2007). "Dagognet, François", *Felsefe Ansiklopedisi*, Ed. Ahmet Cevizci, Cilt: 4, İstanbul: EBabil Yay.
- Culver CM, Gert B. (1982). "Philosophy in Medicine: Conceptual and Ethical Issues", *Medicine and Psychiatry*. New York: Oxford University Press.
- Curtin, J. C. (1976). "Death and Presence: Martin Heidegger", *Philosophy Today*, Winter, 20/4, pp. 262-266.
- Çelik F. (2012). "Tıbbın ve Cerrahinin Felsefesi", *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, Sayı: 21, ss. 94-98.
- Çelik, F. (2018). "Bir Cerrahin Filozof Halleri: Tanrı Hekimden Standart Hekime", *Hekimin Filozof Hali*, İstanbul: İthaki Yay.
- Çetinkaya, B. A. (2012). "İslam Tıp Felsefesi/Teorisi – Doğu'nun Özgün Sanatı İslam Tıbbı", *Doğu Batı*, 15 (60), ss. 209-233.
- Dardot P. & Laval C. (2012). *Dünyanın Yeni Aklı*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul.
- Deren, S. (2000). "Angst ve Ölümlülük", *Doğu Batı*, 6, s. 101-115.
- Edwards, P. (1975) "Heidegger and Death as Possibility", *Mind (New Series)*, vol. 84, no. 336 (October), pp. 548-566.
- Efil, Ş. (2016). "Düşünce Tarihinde ve Modern Tıpta Ölümsüzlük Arayışı ve Eleştirisi", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, Volume 6 Issue 1 June, ss. 265-286.
- Efil, Ş. (2016). *Din-Sağlık İlişkisinin İmkânı Sorunu Din Felsefesine Mütevazı Bir Katkı*, Emin Yay. Bursa.
- Engelhardt HT, Jr, Erde EL. (1980). "Philosophy of Medicine", In: Durbin PT, ed. *A Guide to the Culture of Science, Technology, and Medicine*. New York: Free Press, pp. 364-461.

- Engelhardt, H.T., Jr. (1977). "Is There a Philosophy of Medicine?" *PSA* 1976 2:94-108.
- Engelhardt, H.T., Jr. (1986a) "From Philosophy and Medicine to Philosophy of Medicine", *Journal of Medicine and Philosophy*, 11: pp. 3-8.
- Engelhart, H. T. & Wildes, K. WM. (2004). "Medicine, Philosophy of", *Encyclopedia of Bioethics*, Ed. Post, S. G. Volume: 3, New York, Macmillian, pp. 1738-1742.
- Ersoy, T. (1996). *Tıp Tarih Metafor*, Ankara: Öteki Yay.
- Evans, M. – Pekka L. – Raimo P. (Haz.) *Philosophy for Medicine Applications in Clinical Context*, Oxford: Radcliffe Medical Press.
- Evans, M. (2002). "Medicine, Philosophy and The Medical Humanities", *British Journal of General Practice*, 52: 447-449.
- Foucault, M. (2002). *Kliniğin Doğuşu Tıbbi Algının Arkeolojisi*, Çev. Şule Unsaldı, İstanbul: Epos Yay.
- Foucault, M. (2004). "The Crisis of Medicine or the Crisis of Antimedicine", trans. E. C. Knowlton, W. J. King & C. O'Farrell, *Foucault Studies*, vol:1, ss. 5-19.
- Fulford KWM. (1991). "The Potential of Medicine as a Resource for Philosophy", *Theor Med*, 12, pp. 81-5.
- Gadamer, H. G. (1996). *The Enigma of Health: The Art of Healing in a Scientific Age*, trans. J. Gaiger & N. Walker, Cambridge: Polity Press
- Ghiselin MT. (1997). *Metaphysics and the Origin of Species*. State University of New York Press. Albany.
- Göksel, F. A. (1998). "Olası bir Tıp Felsefesine Önsöz" *Tıbbi Etik*, Ekim.
- Göntöre, S. Ö. (2005). *Tıp ve Felsefe*, İstanbul: Nobel Kitapevi.
- Gutas, D. (2010). "İbn Sînâ Devrinde Tıp Teorisi ve Bilimsel Metot", Çev. M. Cüneyt Kaya, *İbn Sînâ'nın Mirası*, İstanbul: Klasik Yay. ss. 229-245.
- Gürkan, M. (2018). "Modern Söylemden Postmodern Söyleme Bir Tıp Felsefesinin İmkânı", *Hekimin Filozof Hali*, İstanbul: İthaki Yay.
- Güven, K. (2000). *Kişilik Hakları ve Ötenazi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Habermas, J. (2003). *İnsan Doğasının Geleceği*, Çev. K. H. Ökten, İstanbul: Everest Yayınları.
- Hatun, Ş. (2012). *İnsancıl Bir Tıp İçin*, İletişim Yay. İstanbul.
- Heidegger, M. (2013). *Düşünmek Ne Demektir?* Çev. R. Şentürk, İstanbul: Paradigma Yay.
- Holland S. (2003). *Bioethics: A Philosophical Introduction*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Hopaç, M. (2014). "İbni Sina Tıp Felsefesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 32, 382-389.
- Illich, Ivan, (1995) *Sağlığın Gasbı*, Çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- İbn Sina (1995) *El-Kânûn fi el-Tıb*, 1. Kitap, Çev. Esin Kâhya, Ankara: Atatürk Dil-Ta
- İnceoğlu, S. (1999). *Ölme Hakkı-Ötenazi*, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Jacob, F. (1997). *Canlının Mantiği*, Çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel Yay.
- Karacaoğlu, E. (2014). "Doktor Mustafa Hayrullah Diker ve "Felsefe-i Tıp" Adlı Eseri", *Lokman Hekim Dergisi*, 4 (2), ss. 32-42.
- Kaya, M. C. (2011a). "Tabipler İçin Felsefe: İbn Hindû'nun Felsefe Tasavvuru ve Sözlüğü", *Felsefe Arkivi*, Sayı 34, İstanbul, s. 21-79.
- Kaya, M. C. (2011b). "Tabibin Felsefeye İhtiyacı Var mı? İbn Hindû'ya Göre Tıp-Felsefe İlişkisi", *Kutadgubillig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 19, s. 417-430.

- Kenner T. (1985). "Philosophy of Medicine in Austria", *Theor Med*, 6, pp.85-91.
- Kılıç, M. & Avdal, E. Ü. (2011). "Güncel Tıp Etiğinin Felsefi Temelleri Üzerine Bir Deneme", *Kaygı Felsefe Dergisi*, Sayı: 17, ss. 175-185.
- Kızıltan, H. & Brömer, R. (2018). "Tıp Felsefesinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", *Hekimin Filozof Hali*, İstanbul: İthaki Yay.
- King LS. (1978). *The Philosophy of Medicine: The Early Eighteenth Century*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- King, L. S. (1954). "What is Disease?", *Philosophy of Science*, Vol. 21, No. 3, Chicago Journals, Chicago, Jul. 1954, pp. 193-203.
- Kottow M. (1985). "Philosophy of Medicine in the Federal Republic of Germany (1945-1984)", *Theor Med*, 6, pp. 43-64.
- Kristeva, J. (2007). *Ruhun Yeni Hastalıkları*, Çev. Nilgün Tural, Ayrıntı Yay. İstanbul.
- Küçükalp, K. (2008). *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*, Bursa: Sentez Yay.
- Lamb D, E. SM. (1982). "Philosophy of Medicine in the United Kingdom". *Metamedicine*, 3, pp. 3-34.
- Lindahl BIB. (1985). "Philosophy of Medicine in Scandinavia". *Theor Med*, 6, pp. 65-84.
- Longrigg, J. (1993). *Greek Rational Medicine: Philosophy and Medicine from Alcmaeon to the Alexandrians*. London, New York: Routledge.
- Marcum, J. (2008). *An Introductory Philosophy of Medicine, Humanizing Modern Medicine*, Springer.
- Namal, A. (2018). "Kişi Bedenin Sahibi midir?", *Hekimin Filozof Hali*, İstanbul: İthaki Yay.
- Nietzsche, F. (2015) *İnsanca Pek İnsanca*, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Yay.
- O'neil, J. (1989). *The Communicative Body Studies in Commuunicative Philosophy, Politics and Sociology*, Evanston Northwestern University Press.
- Önal, M. (2007). "İslam Hikmetine Anlayışına Dayalı Bir Tıp Felsefesi Önerisi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, ss. 145-154.
- Özen, B. Demir, (2018a). "Bir "Tıp Felsefesi" İçin Derkenar (I): Hippokrates Okumaları", http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/8989/bir-tip-felsefesi-icin-derkenar-i-hippokrates-okumalari#.W_6xpWgzY2w. Erişim Tarihi: 05.11.2018.
- Özen, B. Demir, (2018b). Bir "Tıp Felsefesi" İçin Derkenar (II): Taşra, Hikâye ve Ötesi", http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/8990/bir-tip-felsefesi-icin-derkenar-ii-tasra-hikaye-ve-otesi#.W_6x5WgzY2w. Erişim Tarihi: 05.11.2018.
- Özen, B. Demir, (2018c). Bir "Tıp Felsefesi" İçin Derkenar (III): Antropoloji, Psikanaliz ve Edebiyat", http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/9022/bir-tip-felsefesi-icin-derkenar-iii-antropoloji-psikanaliz-ve-edebiyat#.W_6x_WgzY2w. Erişim Tarihi: 05.11.2018.
- Özen, B. Demir, (2018d). "Bir "Tıp Felsefesi" İçin Derkenar (IV): Epistemoloji, Bunalım ve Çıkış", http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/9054/bir-tip-felsefesi-icin-derkenar-iv-epistemoloji-bunalim-ve-cikis#.W_6yDWgzY2w. Erişim Tarihi: 05.11.2018.
- Özen, B. Demir, (2018e). "Bir "Tıp Felsefesi" İçin Derkenar (V): Foucault, Klinik ve Medikalizasyon", http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/9069/bir-tip-felsefesi-icin-derkenar-v-foucault-klinik-ve-medikalizasyon#.W_6yJWgzY2w. Erişim Tarihi: 05.11.2018.
- Pellegrino ED. (1976). "Philosophy of Medicine: Problematic and Potential", *J Med Philos*, 1, pp. 5-31.
- Pellegrino, E.D. (1986) "Philosophy of Medicine: Towards a Definition", *Journal of Medicine and Philosophy* 11: pp. 9-16.

- Pellegrino, E.D. (1998) "What the philosophy of medicine is", *Theoretical Medicine and Bioethics* 19: pp. 315–336.
- Pellegrino, E.D. (2001) "Philosophy of medicine: Should it be Teleologically or Socially constructed", *Kennedy Institute of Ethics Journal* 11: pp. 169–180.
- Pellegrino, E.D., Thomasma, D.C. (1981a) *A Philosophical Basis of Medical Practice: Toward a Philosophy and Ethic of the Healing Professions*, New York: Oxford University Press.
- Pellegrino, E.D., Thomasma, D.C. (1981b) "Philosophy of Medicine as The Source for Medical Ethics". *Metamedicine* 2: pp. 5–11.
- René L. (1960). *Şirürjinin Felsefesi*, Çev. Dr. Nail Karabuda, Ankara: T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yay.
- Saydam, M. B. & Kızıltan H. (2018c). *Hekimin Filozof Hali*, İstanbul: İthaki Yay.
- Saydam, M. B. (2018a). "Hekimin Filozof Hali", *Hekimin Filozof Hali*, İstanbul: İthaki Yay.
- Saydam, M. B. (2018b). "Tıbbın Felsefe ile İmtihanı", *Hekimin Filozof Hali*, İstanbul: İthaki Yay.
- Sennett, R. (2011). *Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yay.
- Serdar, Z. (1984). "Tıp ve Metafizik", *Modern Tıbbın Ötesi'nin içinde*, nşr. Senai Demirci, İnsan Yay. İstanbul 1984.
- Snow, C. P. (2010) *İki Kültür*, Çev. Tuncay Birkan, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Soyşekerci, S. (2015). *Beden Sanatı Rembrandt ve Anatomi Dersleri*, Ankara: Doğu Batı Yay.
- Stempsey, W.E. (2004) "The Philosophy of Medicine: Development of a Discipline", *Medicine, Health Care and Philosophy* 7: pp. 243–251.
- Stempsey, William E. (2008). "Philosophy of Medicine Is What Philosophers of Medicine Do", *Perspectives in Biology and Medicine*, volume 51, number 3, pp. 379–91.
- Szasz, T.S., Hollender, M.H. (1956). "A Contribution to the Philosophy of Medicine: The Basic Models of the Doctor Patient Relationship", *Archives of Internal Medicine* 97:585–592.
- Şen, Zekai (2013). "Türkiye'de Yüksek Lisans ve Doktora Eğitimi Kalitesinin İyileştirilmesi için Öneriler", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 3/1.
- Tatlıcan, Ü. (2008). "Etnometodoloji", *Felsefe Ansiklopedisi*, Ed. Ahmet Cevizici, Cilt: 5, İstanbul: EBabil Yay.
- Tauber, A.I. (1995). "From the Self to the other: Building a Philosophy of Medicine", In: *Meta Medical Ethics: The Philosophical Foundations of Bioethics*, Grodin, M.A., ed. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer, pp. 158–195.
- Thomasma DC, Pellegrino ED. (1981). "Philosophy of Medicine as the Source for Medical Ethics", *Metamedicine* 1981: 2: pp. 5-11.
- Thomasma DC. (1985). "Philosophy of medicine in the USA", [Editorial]. *Theor Med*, 6, pp.239-42.
- Thomson, I. (1999). "Can I Die? Derrida on Heidegger on Death", *Philosophy Today*, Spring.
- Toksöz, Hatice (2013). "İbn Sînâ'ya Göre Tıp-Felsefe İlişkisi Bağlamında İnsanın Maddî Yapısı", *Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları*, sayı: 24, ss. 27-52.
- Tura, Saffet Murat, (2018). "Tıp Niçin Felsefeye Gereksinim Duyar", *Hekimin Filozof Hali*, İstanbul: İthaki Yay.
- Turner, B. S. (2008). *Body and Society*, Sage Publication, London.
- Velanovich, V. (1994) "Does philosophy of Medicine exist? A commentary on Caplan", *Theoretical Medicine* 15 pp.:88–91.

- Verwey, G. (1987) "Toward a systematic philosophy of medicine". *Theoretical Medicine* 8:163-177.
- Wallerstein, I. (2016) *Bildiğimiz Dünyanın Sonu Yirmi Birinci Yüzyıl için Sosyal Bilim*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yay.
- Wulff HR, Andur Pedersen S, Rosenberg R. (1986). *Philosophy of Medicine: An Introduction*, Oxford: Blackwell.
- Wulff, H.R. (1992) "Philosophy of Medicine—from a Medical Perspective", *Theoretical Medicine* 13: pp. 79-85.
- Wulff, H.R., Pedesen, S.A., Rosenberg, R. (1990) *Philosophy of Medicine: An Introduction*, second edn. Oxford: Blackwell.